

Anna KRÓL

Muzeum-Zamek Górków w Szamotułach: charakterystyka kolekcji ikon

Анна КРУЛЬ

Музей-замок Гурків в Шамотулах: характеристика колекції ікон

Проаналізовано колекцію ікон Шамотульського музею, її формування та мистецьку цінність.

Ключові слова: ікони, музей-замок Гурків, Шамотули.

Szamotuły to miasto w Wielkopolsce, położone około 35 km na północny zachód od Poznania. Jednym z zabytków, który się tu znajduje jest zespół zamkowy, składający się z późnogotyckiej baszty, XV-wiecznego budynku na podzamczu, XVIII-wiecznej oficyny i XIX-wiecznego spichlerza; całość otacza park krajobrazowy. Początki Muzeum – Zamek Górków w Szamotułach sięgają 1957 roku. Wtedy to grupa entuzjastów powołała do życia regionalne Muzeum Ziemi Szamotulskiej. Pod tą nazwą instytucja działała do 1989 roku. Początkowo muzeum miało charakter placówki regionalnej, a jego siedzibą była baszta. Na zlecenie Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków, w latach 1976-89 przeprowadzono gruntowny remont i renowację zamku, który od 1990 roku stał się głównym budynkiem muzeum. Wtedy też zmieniono nazwę placówki na Muzeum – Zamek Górków w Szamotułach. Nazwa nawiązuje do zamieszkującego Szamotuły, Poznań, Koźmin i Sieraków szesnastowiecznego, magnackiego rodu Górków, z którego wywodzą się wielkopolscy wojewodowie, kościelni hierarchowie i urzędnicy królewscy. W 1990 roku nadano muzeum status placówki państwowej. Z muzeum regionalnego udało się utworzyć obiekt o znaczeniu ogólnopolskim, który został laureatem wielu nagród państwowych. Muzeum posiada blisko 11 000 obiektów o charakterze artystycznym, historycznym, etnograficznym i archeologicznym.

Zbiór ikon będących własnością szamotulskiego muzeum jest z jednej strony tworem obcym kulturowo, religijnie i terytorialnie. Nigdy nie istniał na tych terenach kult świętych kościoła prawosławnego. Z drugiej strony w tutejszym

kościół kolegiackim znajduje się szczególnie czczony wizerunek Matki Bożej Szamotuł Pani, który jest kopią ruskiej ikony Matki Bożej Kazańskiej i pochodzi z 1 połowy XVII wieku.

Początek szamotulskiej kolekcji ikon przypada na 1994 rok. Muzeum zaczęło wtedy otrzymywać obiekty sztuki cerkiewnej zatrzymane przez służby celne przemytnikom na granicy. Do końca 1998 roku jednostką nadrzędną muzeum był Urząd Wojewódzki w Poznaniu. 1 stycznia 1999 roku weszła w życie reforma administracyjna, na mocy której muzeum stało się jednostką organizacyjną podległą starostwu powiatowemu w Szamotułach. Wtedy też utraciło możliwość dalszego pozyskiwania obiektów drogą przekazów z urzędów celnych. Obecnie zbiory muzeum powiększają się dzięki zakupom własnym, darowiznom lub w formie wypożyczeń i depozytów długoterminowych. W 2009 roku muzeum zakupiło dużą ikonę dwupoziomową, czterodzielną, wielopostaciową dzięki środkom pozyskanym w ramach programu operacyjnego Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego – Dziedzictwo kulturowe, priorytet 2 – Rozwój instytucji muzealnych. W 2010 roku natomiast muzeum wzbogaciło się o 181 obiektów sztuki cerkiewnej przekazanych jako darowizna przez Centralne Muzeum Morskie w Gdańsku.

Kolekcja ikon wchodzi w skład Działu Artystycznego Muzeum. W chwili obecnej liczy ona około 1200 obiektów. Z tego tylko około 350 ikon znajduje się na ekspozycji stałej. W skład zbioru wchodzi: ikony wykonane tradycyjną techniką, czyli temperą lub farbą olejną na desce – około 750 obiektów, ikony metalowe – około 300 obiektów oraz małe ikonki wykonane techniką emalii – 137 obiektów. Najmniejszą częścią zbioru są cerkiewne utensylia. Jest to zaledwie kilka lampek oliwnych i tzw. ręczników na ikony.

Zbiór nie ma charakteru jednorodnego, ikony pochodzą z różnych warsztatów Rosji, dzisiejszej Ukrainy i Białorusi. W pewnym stopniu wskazać możemy poszczególne szkoły ikonopisarskie: Palech, Mstera, Chołuj, Moskwa. Pojawiają się też ikony charakterystyczne dla staroobrzędowców, z metalowymi formami na drewnianym podobraziu. Oprócz ikon kanonicznych wykonanych w dobrych pracowniach ikonopisarskich, znaczną część kolekcji stanowią obiekty powstałe w małych warsztatach rzemieślniczych realizujących zamówienia ubogich klientów. Do tej grupy obiektów zaliczamy tzw. *krasnuszki* – zwane inaczej ikonami suzdalskimi, podkładnice – ikony wykonane specjalnie pod metalowe ryzy oraz oleodruki na desce i blasze. Ikony te charakteryzują się zazwyczaj dość niskim poziomem technicznym i artystycznym. W zbiorze dominują głównie prace XIX-wieczne. Najstarsze ikony datowane są na wiek XVII. Kilka ikon pochodzi z XVIII stulecia. W kolekcji najwięcej jest ikon z wizerunkami Matki Bożej – w różnych

wariantach ikonograficznych i świętych – tu palma pierwszeństwa zdecydowanie przypada świętemu Mikołajowi Cudotwórcy. Wśród ikon chrystologicznych najczęściej pojawia się Chrystus Pantokrator, a najrzadziej Mandylion. Najmniejszą grupę stanowią przedstawienia ikon kalendarzowych i świątecznych.

Ikony metalowe podzielić można na trzy grupy: krzyże, plakiety i ołtarzyki podróżne. Znajdują się wśród nich przedmioty kultu popowców i staroobrzędowców. Ich proveniencja i datowanie nie są zbadane. W przypadku pojedynczych obiektów wskazać można ich pochodzenie: Guślice, Pomorcy – Wyg, Moskwa. Obiekty pochodzą z okresu od XVII do XX stulecia.

Najciekawszą grupę stanowi jednak zbiór małych ikon emaliowanych, najprawdopodobniej jedyny taki w Polsce. Te niewielkie plakietki służyły głównie do ozdoby ksiąg i szat liturgicznych. Ich popularność przypadła szczególnie na XVIII, XIX i początek XX wieku. Wyróżniamy trzy wiodące ośrodki: Moskwę, Sankt Petersburg i Rostów Wielki. Najwięcej zachowanej do czasów współczesnych drobnicy pochodzi z Rostowa. Także w Muzeum – Zamek Górków stanowi ona znaczną część zgromadzonej kolekcji.

Muzeum jest również właścicielem ikony współczesnej prezentującej Matkę Bożą z Dzieciątkiem autorstwa Jerzego Nowosielskiego, napisanej w 1967 roku, a zakupionej do Szamotuł w 2005 roku w Galerii Starmach w Krakowie.

Obiekty posiadają karty inwentarzowe, ale kolekcja nie jest opracowana naukowo. Stanowi zatem ogromne pole badawcze. Jej atutem jest właśnie wspomniana przeze mnie różnorodność. Gołym okiem widać różnice między ikonami pochodzącymi z różnych szkół, regionów i z różnego okresu. Powodzeniem cieszą się spotkania i lekcje muzealne przybliżające sztukę ikony każdemu kto jest tą tematyką zainteresowany. Odbývają się one zarówno w muzeum jak i poza nim.

Muzeum – Zamek Górków nie posiada własnej pracowni konserwacji. Kilka lat temu nawiązana została współpraca z prywatną firmą konserwatorską z Poznania, która monitoruje szamotulskie ikony. Obiekty, które tego wymagają poddawane są w miarę możliwości finansowych, konserwacji na bieżąco. W 2006 roku na konserwację 41 ikon muzeum otrzymało środki z funduszy ministerialnych. W 2009 i 2010 roku ikony znajdujące się na stałej ekspozycji w piwnicy zaatakowane zostały przez pleśń. Spowodowane to było niebezpiecznym wzrostem poziomu wilgoci w pomieszczeniu, do którego nigdy wcześniej nie dochodziło. Ekspozyty zostały zdjęte i przemyte środkami odkażającymi. W 2011 roku zabezpieczono je dodatkowo nieinwazyjnym dla warstwy malarskiej środkiem przeciwko pleśniam. Dla bezpieczeństwa kolekcja została przeniesiona do innego pomieszczenia.

Szamotołskie muzeum prezentowało swoją kolekcję ikon na licznych wystawach w kraju (Kraków, Gniezno, Wigry, Poznań, Polkowice) i za granicą (Szwecja, Holandia, Belgia, Włochy, Niemcy). Za kilka z nich otrzymało nagrody i wyróżnienia. Oto najważniejsze przykłady:

- 1995 – Karnawał świata i dziecinne niebo ikon – pierwsza stała ekspozycja prezentująca zbiór ikon – nagrodzona w 1997 roku przez Ministra Kultury i Sztuki w konkursie Sybilla na „Najciekawsze Wydarzenie uzealne Roku”.
- 1996 – Napiętnowany anioł – wystawa metaloplastyki rosyjskiej 1700-1900, ze zbiorów Muzeum – Zamek Górków w Szamotułach – Kraków.
- 2000 – Obrazy modlitwą malowane. Wizerunki Matki Bożej na ikonach rosyjskich od XVII do XX wieku ze zbiorów muzeów polskich – wystawa we współpracy z Muzeum Archeologicznym w Krakowie w ramach festiwalu „Kraków 2000 – Europejskie Miasto Kultury”.
- 2001 – Cerkiew – wielka tajemnica – sztuka cerkiewna od XI wieku do 1917 roku ze zbiorów polskich – wystawa we współpracy z Muzeum Początków Państwa Polskiego w Gnieźnie – wyróżnienie w konkursie Sybilla na „Najciekawsze Wydarzenie Muzealne Roku”.
- 2005 – Eikon staroobrzędowy – Grand Prix – Nagroda Marszałka Województwa Wielkopolskiego w konkursie Izabella na „Najciekawsze Wydarzenie Muzealne Roku”.
- 2006 – wystawa 27 ikon w katedrze w Weronie, towarzysząca Narodowemu Kongresowi Kościelnemu, którego temat brzmiał „Świadkowie Jezusa Chrystusa Zmartwychwstałego nadzieją świata”. Mszę świętą w otoczeniu ikon odprawił papież Benedykt XVI.
- 2008 – Ikone – menschliche Hypostase des Göttlichen. Ikonen der Altgläubigen aus polnischen und deutschen Museen und Privatsammlungen 17. bis 20. Jahrhundert – wystawa we współpracy z Galerie Alte Reichsvogtei, Schweinfurt.
- 2008-2010 – Deski – Obrazy – Słowa – wystawa prezentowana w: Poznańskiej Galerii Nowej, Polkowickim Centrum Animacji, Miejskim Centrum Kultury w Ostrowcu Świętokrzyskim, Miejskim Biurze Wystaw Artystycznych w Lesznie, Domu Polskim „Polonicum” w Berlinie, Biurze Wystaw Artystycznych w Kaliszu – III miejsce w konkursie Izabella na Wielkopolskie Wydarzenie Muzealne Roku w kategorii działalność wystawiennicza.
- 2012 – Wystawa w Muzeum Miejskim w Zabrzcu – Rosyjskie ikony XVIII i XIX wieku – ze zbiorów Muzeum – Zamek Górków w Szamotułach.

Na koniec chciałabym wymienić wydania, w których prezentowane są obiekty sztuki cerkiewnej pochodzące z kolekcji Muzeum – Zamek Górków w Szamotułach:

1. Karnawał świata i dziecinne niebo ikon. Ikony ze zbiorów Muzeum – Zamek Górków w Szamotułach / Red. Waldemar Górny. - Szamotuły, 1996.

2. Dziewiętnastowieczna ikona rosyjska ze zbiorów Muzeum – Zamek Górków w Szamotułach: Katalog wystawy / Oprac. Waldemar Górny. – Kraków – Szamotuły, 1998.

3. Strażnicy kanonu. Nieznane oblicza rosyjskiej sztuki sakralnej XVIII i XIX wieku ze zbiorów Muzeum – Zamek Górków w Szamotułach: Katalog wystawy. – Kraków, 1999.

4. Obrazy modlitwą malowane. Wizerunki Matki Bożej na ikonach rosyjskich od XVII do XX wieku ze zbiorów muzeów polskich: Katalog wystawy / Red. Waldemar Górny. – Kraków, 2000.

5. Cerkiew – wielka tajemnica – sztuka cerkiewna od XI wieku do 1917 roku ze zbiorów polskich: Katalog wystawy. – Gniezno, 2001.

6. Ikonenausstellung im Stadtmuseum: Katalog wystawy. – Bruneck, 2001.

7. Eikon staroobrzędowy: Katalog wystawy. Wigry, 2005.

8. Dalla Polonia Icone a Verona: Katalog wystawy. – Verona, 2006.

9. Drobnica rosyjskich artystów – rzemieślników ze zbiorów Muzeum – Zamek Górków w Szamotułach / Red. Aleksandra Rejek. – Szamotuły, 2006. (Katalog wydano przy pomocy finansowej Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego w ramach programu Dziedzictwo Kulturowe).

10. Eikon staroobrzędowy. Szamotulskie Zeszyty Muzealne 2 / Pod red. Marcina Olejnika i Joanny Tomalskiej. - Szamotuły, 2008. (Materiały z konferencji naukowej „Eikon staroobrzędowy. Przemiany w sztuce ikonowej na obszarze ziem ruskich Wielkiego Księstwa Litewskiego w XVII-XVIII wieku”, która miała miejsce w czerwcu 2005 w Domu Pracy Twórczej w Wigrach).

11. Deski – Obrazy – Słowa: Katalog wystawy. – Szamotuły, 2008.

12. Ikone – menschliche Hypostase des Göttlichen. Ikonen der Altgläubigen aus polnischen und deutschen Museen und Privatsammlungen 17. bis 20. Jahrhundert: Katalog wystawy / Red. Mariusz Salwiński. – Schweinfurt, 2008.

13. Walczewski Romuald. Milczące tysiącem słów. - Szamotuły, 2008.

14. Janocha Michał. Ikony w Polsce. Od średniowiecza do współczesności. – Warszawa, 2008.

15. Ikonosfera. Muzeum Ikon w Supraślu // Zeszyty Muzealne. - 2012. - N 1 / Pod red. Anety Jurgielewicz-Stępień i Krystyny Staweckiej. - Białystok, 2012.

SUMMARY

Anna Krul

Museum Castle Gurke in Shamotulah: characterization of a collection of icons

Analyzed collection of icons Shamotulskoho museum, its formation and artistic value.

Keywords: icon, museum- castle Gurke, Shamotuly.